

Ткачук Мирослава

*Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, м. Умань, Україна*

З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ОСВІТНЬО-ВИХОВНИХ СИСТЕМ

Анотація. Мета статті полягає у висвітленні ціннісного наповнення змісту авторських педагогічних систем. Зазначено, що виховна система освітньої установи, як явище реальної дійсності і педагогічне поняття, виникає внаслідок упровадження системних інновацій, застосування комплексного підходу до організації навчально-виховного процесу, що спостерігалось протягом усіх періодів інноваційних пошуків освітян. Охарактеризовано структуру ціннісно-сміслового ядра освітньо-виховної системи. Визначено ціннісні засади освітньо-виховних систем В. Дурдуківського, В. Сухомлинського, І. Ткаченка, О. Захаренка, М. Гузика, М. Чумарної, Українського коледжу імені В. Сухомлинського. Встановлено, що реалізація їх досвіду забезпечує цілісність навчально-виховного процесу на засадах загальнокультурності, моральності й духовності, на основі національних, гуманістичних, екологічних цінностей та цінності людини.

Ключові слова: освітньо-виховна система, теорія виховних систем, ціннісно-сміслове ядро, інноваційні пошуки, авторські школи.

TITLE IN ENGLISH

Myroslava Tkachuk

*Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
Uman, Ukraine*

FROM THE HISTORY OF NATIONAL EDUCATIVE SYSTEMS FORMATION

Abstract. The purpose of the article is to highlight the valuable filling the content of authorial educative systems. It is noted that the educative system of the educational institution as a phenomenon of reality and pedagogical concepts resulting from implementation of system innovation, a comprehensive approach to the educational process, observed during all periods of innovative educators research. Characterized the structure of value-semantic core of the educative

system. Determined valuable principles of educative systems of V. Durduktivskiy., V. Sukhomlynskiy, I. Tkachenko, A. Zakharenko, M. Guzik, M. Chumarna, of Ukrainian V. Sukhomlynskiy college. Established the implementation of their experience ensures the integrity of the educative process on the basis general culture, morality and spirituality, based on national, humanistic, ecological and human values.

Key words: *educative system, educative system theory, value-semantic core, innovative quest, authorised schools.*

Сучасні умови державотворення в Україні ставлять на порядок денний питання виховання патріотів Вітчизни, яким притаманні національний світогляд, національна самосвідомість, любов до свого народу, його мови, культури, історії, соціальна і національна справедливість, активність, цивілізований гуманізм, висока моральність та духовність. Сучасне виховання має стати засобом розвитку духовної культури, зупинення соціальної деградації, стимулом пробудження високих моральних якостей – совісті, патріотизму, людяності, почуття громадянської і власної гідності, творчої ініціативи тощо; засобом самоорганізації, особистісної відповідальності дітей та молоді; запорукою громадянського миру і злагоди в суспільстві [1].

В «Основних орієнтирах виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» наголошується: «Головне завдання сьогодношньої практики – створення виховного простору. Виховний простір – це не тільки середовище, а й духовний простір учня і педагога, це простір культури, що впливає на розвиток особистості. У ньому має бути представлений весь спектр цінностей культури і культурних форм життя. Це простір соціальних, культурних, життєвих виборів особистості, котра самореалізується у різних виховних середовищах (академічне середовище, клубне, середовище творчих майстерень тощо)» [1].

Головним чинником створення такого виховного простору є виховна система навчального закладу. Поява такого явища, як виховна система є результатом упровадження системних інновацій в організації навчально-виховного процесу, що спостерігалось протягом усіх періодів інноваційних

пошуків освітян.

Як педагогічний феномен виховна система вивчається наукою з початку 1970-х років. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що основна заслуга у створенні теорії виховних систем належить В. Андрєвій, Л. Байбородовій, Є. Баришнікову, Є. Бондаревській, В. Караковському, Л. Маркіній, Л. Новиковій, А. Сидоркіну, Н. Селівановій, Є. Соколовій, Г. Сороці, Є. Степанову та ін. У дослідженнях цих науковців з'ясовано сутність, структуру, функції, закономірності управління й розвитку виховних систем навчальних закладів. Вони розглядають виховну систему як особливу педагогічну категорію, яка має ознаки і психолого-педагогічної системи, і соціально-педагогічної.

Мета пропонованої статті полягає у виявленні ціннісного підходу до змісту виховання у найвідоміших вітчизняних освітньо-виховних системах.

Виховна система освітньої установи, як явище реальної дійсності і педагогічне поняття, займає провідне місце у вітчизняній педагогіці. І. Козак у своєму дослідженні обґрунтовує це суспільною потребою у створенні спеціальних умов для виховання у людини здатності жити і працювати в соціумі, освоювати і виконувати соціальні ролі, зберігати навколишню природну і соціальну дійсність на користь собі, власному оточенню і суспільству загалом [2,3]. Педагогічними засадами виховних систем вітчизняних шкіл дослідниця вважає: педагогічні цілі, що є основою концепції виховної системи, яка забезпечує взаємозв'язок між її компонентами та єдність виховних впливів на особистість; педагогічні ідеї, творче впровадження яких є основою створення єдиного виховного колективу та сприяє визначенню системотвірної діяльності; соціокультурна діяльність учителя, що сприяє залученню середовища у навчально-виховний процес; ціннісні орієнтації, що є основою побудови навчально-виховного процесу в школі та організації стосунків у загальношкільному колективі [2,18]. У дослідженні І. Козак виокремлено характерні особливості виховних систем навчальних закладів України: визначення системи значимих цінностей для суб'єктів навчально-

виховного процесу, що лежать в основі становлення виховної системи освітнього закладу; проектування навчально-виховного процесу, що забезпечує можливість прогнозування очікуваних результатів; зміна організаційних умов у процесі становлення виховної системи [2,18].

Г. Сорока, посилаючись на праці науковців І. Колесникова та Є. Баришнікова зазначає, що основа виховної системи – цілеспрямоване формування ціннісно-смыслового ядра, що є стрижнем цілісної виховної системи. До структури ціннісно-смыслового ядра входять: системи значимих цінностей для суб'єктів виховної системи; цілей виховання; принципів виховання; змісту життєдіяльності виховної системи; методики діагностики й оцінки результатів роботи виховної системи [3,22]. Формування ядра забезпечує виконання школою певної «місії», що являє собою сукупність цілей і пов'язаних з ними переконань, стосунків і напрямів діяльності, що є характерними для конкретної школи. Основою формування концепції виховної системи школи є «ядро цінностей».

Поняттям «цінність» визначається ставлення зростаючої особистості до довкілля і до самої себе та засвідчується значущість результатів діяльності. Зокрема, культурні цінності – це регулятивні компоненти будь-якої культури, уявлення про еталон та ідеал. Вони знаходять відображення в нормах, значеннях та найбільш типових для даної культури матеріальних та духовних цінностях. У них відображається ставлення людини до предмета, події чи явища, яке дає змогу особистості максимально проявити свою взаємодію з навколишнім світом у всій його багатоманітності [4, 414]. Базові цінності поділяють на 2 групи (О. Вишневський, Н. Крилова): цінності-чесноти та цінності життєдіяльності. Цінності визначають цілі виховання, водночас сприяють визначенню системотвірних видів діяльності, впливають на характер суб'єкт-суб'єктних стосунків. Порівняльний аналіз дав змогу виявити подібність параметрів структури цінностей, яка незалежно від змісту складається з трьох компонентів: глибинні цінності, ціннісні пріоритети, професійно-ціннісні орієнтації.

Система цінностей (вартостей) складається історично і значною мірою залежить від соціально-економічного та політичного устрою в суспільстві. Радикальні зміни в тих ділянках зумовлюють зміни і в системі цінностей. Разом із тим, зазначає О. Вишневський, історичний досвід свідчить, що саме з переоцінки цінностей розпочинаються зміни у соціально-економічних поглядах людей. Такий погляд на цінності свідчить про велику значущість їх у побудові системи виховання [5, 86]. Цінності наповнюють структуру будь-якої системи виховання (яка має ознаки універсалізму) і у сукупності становлять зміст виховання. Він визначається історичними обставинами та потребами певного суспільства. Зміст «найпомітніший» компонент системи виховання, який часто визначає її напрям та цілі, наголошує О. Вишневський [6, 178–179]. Саме від змісту залежить те, як система трактуватиме цінності нації.

В основі сучасної вітчизняної методології добору змісту виховання «лежить ідея гуманістичної парадигми виховання – ставлення до людини, як до найвищої цінності, переорієнтації на особистісну спрямованість, створення умов, які забезпечують її вільний саморозвиток, збереження своєї індивідуальності, входження в соціум та активну життєву позицію соціально-ціннісного спрямування» [7, 319], тому особливої уваги, на нашу думку, заслуговує позиція І. Беґа, Б. Бітінаса, М. Боришевського, О. Вишневського, О. Кононко, С. Максимюк, В. Петровського, О. Сухомлинської, О. Савченко, К. Чорної та ін., які розглядають зміст виховання крізь призму інтеріоризованих цінностей і сформованих якостей зростаючої особистості, що виявляються у ставленні її до суспільства, держави, людей, культури, природи, праці, власного «Я».

Виховні системи освітніх закладів у різні періоди мали свої особливості, спричинені соціально-політичними та економічними умовами. Так, 1917–1920 роки характеризуються дослідниками як період становлення національної школи, основаної на гуманістичних та національних цінностях, збереженні культурно-історичного досвіду українського народу. Особливість культурно-педагогічної традиції цього періоду знаходила відображення у безумовному

пріоритеті виховання в освітньому процесі. В основі практичної діяльності шкіл того часу була ідея «народності у вихованні» К. Ушинського, яка знайшла своє втілення в оригінальній педагогічній системі В. Дурдуківського та сприяла розвитку педагогічних поглядів і творчості прихильників національної системи освіти Г. Ващенко, В. Винниченка, М. Грушевського, Я. Мамонтова, І. Огієнка, Я. Чепіги, С. Русової та ін.

Першим українським навчальним закладом, що надавав середню освіту і вперше поставив мету формування всебічно розвиненої особистості є школа В. Дурдуківського, яка була створена у 1917 році. Підвалинами досягнення цієї мети стала національна ідея, національна культура. Ціннісними засадами нової школи, зазначає О. Сухомлинська, виступили: історія, культура, мистецтво, традиції українського народу у структурі ціннісно-нормативних вимірів, де превалювали такі вищі норми виховання: трудова, колективна спрямованість (до цього – індивідуалізм), ідейність, культуровідповідність (етнокультура), які були підпорядковані завданням самореалізації учнів [8, 24].

20–30-ті роки ХХ століття збагатили педагогічну практику досвідом створення радянських виховних систем на основі соціалістичного виховання (Н. Крупська, А. Луначарський, П. Блонський, С. Шацький, А. Макаренко).

З плином часу відбувалася поступова зміна пріоритетів у вихованні та у виховних системах; відбувалося цілеспрямоване формування ціннісно-сміслового ядра, основою якого були гуманістичні, загальнолюдські, культурно-національні цінності

Період другої половини ХХ століття в залежності від суспільно-політичної та економічної ситуації, історичних процесів, які відбувалися в країні, умовно можна поділити на дві частини – 50–80-ті роки – розвиток радянської педагогіки і 90-ті роки ХХ століття – розвиток української педагогіки в умовах незалежної держави.

У цей час створюються оригінальні авторські виховні системи, які забезпечували всебічний і гармонійний розвиток особистості. Найяскравішими для означеного періоду були засновані на засадах загальнокультурності,

моральності й духовності, на основі національних, гуманістичних, екологічних цінностей та цінності людини, виховні системи Павлівської середньої школи (директор В. Сухомлинський) та Сахнівської середньої школи (директор О. Захаренко), досвід яких і досі вивчається та втілюється у практику сучасних шкіл, а пізніше авторські школи М. Гузика, М. Чумарної та школи, які творчо впроваджували авторські напрями («Школа діалогу культур», «Школа життєтворчості особистості», «Вальдорфська школа») та ін.

Підвалинами, принципами побудови «Школи радості» В. Сухомлинського є любов, довіра й повага до дитячої особистості, розгляд навчальної діяльності школярів як насиченого творчими відкриттями процесу пізнання та самопізнання через слово, особистість учителя, працю, розвиток творчих сил кожної окремої особистості в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб, спрямований в кінцевому підсумку на творчу працю, культури почуттів, естетизацію оточуючого середовища. «Ціннісними засадами у школі Сухомлинського, зазначає академік О. Сухомлинська, виступають гуманізм, загальнолюдські та національні цінності (які вперше після довгої перерви з'являються в педагогічному арсеналі школи) – і, що було новим, – екологічні цінності та цінності людини» [8, 25]. Ольга Василівна підкреслює, що цінності українського народу він вніс і впровадив у педагогічний процес, зробив їх здобутком малюків, дітей, юнаків та дівчат, на їх основі формував патріотизм, відчуття рідної землі, рідного слова [9, 3]. Саме через ці цінності ми сприймаємо тепер педагогічну спадщину В. Сухомлинського, а його розглядаємо як педагога-українця.

Виховна система В. Сухомлинського була націлена на реалізацію провідних ідей національної системи виховання – формування у дітей глибокої любові до Матері, Батька, Роду, поваги до старших, чуйності до трудової людини, дійової готовності допомогти в біді, пошани до праці, потреби трудитися, старанності і наполегливості у праці, дбайливого ставлення до рідної природи. Досягалось це за рахунок впровадження нових форм і методів організації навчально-виховного процесу: це «уроки мислення на природі»,

«школа під голубим небом», «школа радості», комплексна програма «виховання красою», «друга програма навчання», «інтелектуальний фон школи», методика формування «культури почуттів», «радості пізнання», «радості праці», спільна робота «розуму й рук», включення середовища в навчально-виховну діяльність школи тощо [8;10;11;12].

У 60–80 роках ХХ століття здобула визнання авторська школа Івана Гуровича Ткаченка (Богданівська середня школа №1 Знам'янського району Кіровоградської області).

До суспільно корисної, продуктивної праці Іван Гурович ставився як до могутнього вихователя. У його виховній системі вона постає серцевиною гармонійного розвитку особистості, тому що саме в праці людина утверджує себе як громадянин, який прилучається до сфери суспільного життя. Він вважав, що праця лише тоді стає виховною силою, коли збагачує інтелектуальне життя, сповнює багатограним змістом розумові інтереси, перетворюється в органічну потребу. Численні приклади з життя та практики школи свідчать про взаємозв'язок у виховній системі школи трудового виховання з моральним, естетичним та фізичним розвитком молоді; про роль праці, любові до людей, до роботи тощо у формуванні особистості [13].

О. Захаренко – директор Сахнівської загальноосвітньої школи на Черкащині був першопрохідцем на шляху створення соціокультурного середовища як особливо важливого елемента освітньо-виховної системи. У «Порадах колезі, народжених в школі над Россю» Олександр Антонович підкреслює, що «кожен квадратний метр території виховує, кожен шкільний папірець навчає. Зроби територію, яка б виховувала і навчала» [14,71].

Він створив власну виховну систему, що спиралась на гуманістичні та культурно-історичні засади, де ці останні «представлені у конкретизованому вигляді й спрямовані на послідовне засвоєння історико-культурного надбання у регіональному, національному та загальнолюдському вимірах» [8,25]. Ціннісними засадами діяльності виховної системи авторської школи Захаренка були любов до дітей, патріотизм (історична пам'ять), національна свідомість,

фізичне здоров'я, максимальне розширення спеціально організованого виховуючого середовища, культуротворчість, естетизація оточення [14; 15; 16].

Коли Україна стала незалежною, О. Захаренку не довелося кардинально змінювати свою педагогічну лінію, адже вона базувалася на вічних темах – любові до рідної землі, повазі до свого роду, повазі до учнів та колективу. «Незалежна Україна, як повітря, як води, потребує нової школи, яка хоч на крок ітиме попереду суспільства. Нової за змістом, за системою і технологією навчання та виховання – чесною та добродійною, що дасть країні покоління чесне, мудре, порядне, працююче, яке ніколи не зречеться своєї державності, своєї історії, не зречеться святих істин, справедливості, давніх і нових традицій, дружби і поваги до культури інших народів. Найкращий вихователь громадянина України – власна правдива історія, культура, традиції нації», – писав Олександр Антонович [17, 61].

Сахнівська школа являла собою цілісну відкриту виховну систему, побудовану на вічних загальнолюдських цінностях, які ставали для школярів ціннісними орієнтирами у формуванні характеру, спонукали до високоморальних думок та вчинків. Вчений-педагог поставив перед школою такі базові завдання: формувати кращі якості кожної дитини, кожної молоді людини, що притаманні українському народу – моральність, чуттєве ставлення до природи, світу, силу волі, почуття обов'язку перед сім'єю, сусідами, односельцями, Батьківщиною, людську гідність, шляхетність (порядність): сприйняття красивого в природі, в суспільстві, в людині як основи людського буття; здатності до милосердя, саморозвитку й самовдосконалення [14].

У 90-х роках ХХ століття виникає ціла мережа авторських навчально-виховних закладів та інноваційних шкіл, в яких інноваційні пошуки спрямовувались на створення особистісно орієнтованих технологій та організацію освітньо-виховних систем, що ґрунтувалися на гуманістичних, загальнолюдських та національних цінностях. Серед найбільш яскравих шкіл цього періоду – авторська школа М. Гузика, філософсько-світоглядною основою якої є християнський гуманізм, та М. Чумарної, в основі якої –

вивчення української культури.

Провідна ідея виховної системи «Авторська школа М. П. Гузика – школа духовності, інтелекту, здоров'я й радості» – утвердження системи духовних цінностей, серед яких найвищою є Людина; виховання духовно-розвиненої особистості, громадянина незалежної держави; розвиток естетичної культури, морального орієнтування та самооцінки, почуття власної гідності; виховання цінностей здорового способу життя; розвиток самостійного творчого мислення відповідно до життєвого вибору [18].

Авторська школа М. Чумарної керується у своїй діяльності загальнолюдськими принципами, в основі її виховної системи – духовне виховання школярів. Новаторським є підхід до формування цілісної особистості засобами розвитку духовної, родової, генної та архетипної пам'яті дітей. З найперших днів перебування в школі у дітей пробуджують почуття великої відповідальності перед душами предків, перед Природою, і перед наступними поколіннями. На цьому ґрунтується універсальність і багатоплановість знань, які даються дітям уже в початковій школі за принципом єдності світоглядних пріоритетів, що розкриваються через поглиблене вивчення українського фольклору, казки, та рідної мови [2].

В основі виховної системи Українського колежу імені В. Сухомлинського (директор – член-кореспондент АПН України В. Хайруліна) – пріоритети загальнолюдських цінностей, вільний розвиток особистості ідея культуротворчої функції школи, яка покликана передусім допомагати вихованцям засвоїти духовні цінності і норми, сприяти відродженню і утвердженню духовної культури, формуванню фізично здорового, духовно багатого покоління, яке шанує свою громадянську, національну і особисту гідність, виявляє працелюбність до самонавчання і самовдосконалення; формуванню основ здорового способу життя, екологічного і економічного світогляду, необхідних для успішної соціальної орієнтації молоді; гарантування для всіх школярів розвитку природних задатків, їх повноцінну реалізацію у різних видах творчої діяльності [3, 31–38].

Реалізація названих інноваційних проєктів забезпечує цілісність навчально-виховного процесу на основі гуманістичних цінностей, особистісно орієнтованого навчання та виховання, всебічного і гармонійного розвитку учнів. А отже, навчальні заклади, в яких упроваджуються ці проєкти, являють собою цілісні, відкриті виховні системи, в яких простежується структура цінностей: школа В. Сухомлинського – гуманістичні, загальнолюдські і національні цінності, цінність людини, всебічний розвиток особистості; школа О. Захаренка – мир, людина, знання, сім'я, Батьківщина, соціальна справедливість, праця, земля, милосердя, культура; школа М. Гузика – геоцентризм, природовідповідність, саморегуляція; школа М. Чумарної – природні, моральні, духовні цінності.

Підсумовуючи, зазначимо, що вивчення особливостей діяльності названих освітньо-виховних систем в історичному контексті може слугувати основою для подальшого розвитку національної школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10. 2011 №1243. – Режим доступу: <http://dniokh.gov.ua/?p=8835> /. – Назва з екрана
2. Козак І. В. Тенденції становлення виховних систем в інноваційних школах України (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «теорія і методика виховання» / Козак Інна Василівна – Умань, 2014. – 24 с.
3. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології: навчально-методичний посібник для керівників шкіл, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО / Г. І. Сорока. – Харків, 2002. – 128 с.
4. Анєнкова І. П. Педагогіка: модульний курс. Навчальний посібник / І. П. Анєнкова, М. А. Байдан, О. А. Горчакова, В. М. Руссол. – Львів: Новий світ – 2000, 2011. – 567 с.
5. Концепція демократизації українського виховання // Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: педагогічні концепції. – К.: Школяр, 1997. – С. 78–122.

6. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посіб. / О. Вишневський – 3-е вид., доопрац. і доп. – К. : Знання, 2008. – С. 178–179.
7. Чорна К. І. Зміст виховання / К. І. Чорна // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 319–321.
8. Сухомлинська О. В. Авторські педагогічні системи як складова оновлення національної школи / О. В. Сухомлинська // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2007. – №36. – С. 24–27.
9. Мені цікаво розмірковувати над тим, що викликає проблеми: (Інтерв'ю з Ольгою Василівною Сухомлинською) / [Провела В. М. Зоц] // Завуч. – 2002. – Груд. (№ 34). – С. 2–3.
10. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // В. О. Сухомлинський. Вибрані твори / В 5-ти т. Т. 3. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 5–282.
11. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу // Сухомлинський В. О. Вибрані твори / В 5-ти т. Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 403–637.
12. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа // Сухомлинський В. О. Вибрані твори / В 5-ти т. Т. 4. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 7–392.
13. Ткаченко І. Г. Богданівська середня школа ім. В. І. Леніна / І. Г. Ткаченко. – К. : Рад. шк., 1975. – 274 с.
14. Захаренко О. А. 210 шкільних лінійок: Загальношкільні лінійки, проведені в сільській школі протягом 1998–2000 року / О. А. Захаренко, С. О. Захаренко. – Сахнівка, 2002. – 295 с.
15. Авторська школа О. А. Захаренка: матеріали конф. / Ред. кол.: В. Г. Кузь та інші. – К.: Науковий світ, 2002. – 43 с.
16. Школа О. А. Захаренка як модель сучасної сільської школи: матеріали Всеукраїнських педагогічних читань (Ред. кол.: І. Д. Бех та інші). – Черкаси, 2004. – 168 с.
17. Захаренко О. А. Слово до нащадків / О. А. Захаренко. – К.: СПД Богданова А. М., 2006. – 216 с.
18. Гузик М. П. Індивідуальний розвиток дитини: діюча модель сучасної авторської школи / М. П. Гузик // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2001. – №1. – С. 6–39.